

JENS OTTO KRAG OG KEYNES

Af Niels Wium Olesen

I 1944 skrev Jens Otto Krag en begejstret aviskronik om Keynes, der kaster nyt lys på spørgsmålet om Keynes-inspirationen i Socialdemokratiets efterkrigsprogram Fremtidens Danmark.

Det har i mange år været nærmest banalt at konstatere, at det socialdemokratiske valgprogram Fremtidens Danmark fra 1945 var inspireret af den britiske økonom John Maynard Keynes' finanspolitiske teorier.¹ Tilsvarende banalt har det været at hævde, at Jens Otto Krag var ansvarlig for programmets keynesianske islæt. Indflydelsen på programmet fik Krag – sådan hedder det i litteraturen – dels i kraft af at være generalsekretær i den såkaldte 'Socialiseringskommission', som stod for udarbejdelsen af programmet. Og dels i egenskab af at være hovedforfatter for selve programmet.²

Denne konsensus om Fremtidens Danmark har været markant. Den har uden tvivl været medvirkende til, at de politologer og historikere, mig selv indbefattet, som har forfægtet Keynes-inspirationen i programmet, alt for villigt har affundet sig med, at vi ikke havde kildecitatet, den berømte 'smoking gun', som påviste, at Jens Otto Krag i 1944-45 faktisk havde læst Keynes og eksplicit satte sig for at indskrive den britiske økonoms teorier i det socialdemokratiske partiprogram.

Da jeg i april 2000 deltog i et debatmøde arrangeret af SFAH om keynesianismen og den danske velfærdsstat, blev jeg ramt af en vis uro. Det stod mig pludselig klart, hvor påfaldende *indirekte* min argumentation for Keynes-inspirationen var. Jeg var som sådan ikke i tvivl, men måtte overfor mig selv erkende, at jeg ikke kunne forlange af andre, at de skulle være lige så overbeviste.³

Jens Otto Krag har med erindringsbøger og utallige historiske værker om Socialdemokratiet bidraget stærkt til orkestreringen af sit eget eftermæle. Hvad angår Fremtidens Danmark har han også givet sit besyv med. F.eks. i erindringsbogen *Travl tid, god tid* fra 1974, hvori han om arbejdet med programmet skrev:

“På den dæmpede måde, jeg havde vænnet mig til som embedsmand, forelagde jeg en politik, som jeg selv mente var Keynes’.”⁴

Krag lægger i citatet den modne mands di-

John Maynard Keynes i sit elskede bibliotek med en førsteudgave af Shakespeares sonetter (ABA).

stance til ungdommen ved at antyde, at hans forståelse af Keynes dengang ikke var fuldstændig. Den milde selvudlevering, Krag lægger for dagen, fremmer ved første øjekast troværdigheden af udsagnet. Alligevel er der stadig al mulig grund til at være skeptisk overfor hans egne erindringer – og dermed også udsagnet om Keynes. Erindringsbøgerne *Ung mand fra trediverne* (1969) og *Travl tid, god tid* er uhyre velskrevne og rummer en god portion afvæbnende selvironi. Men de er også stærkt selviscenesættende med Krag som gesandt for den nye tids tanker og ideer. De blev skrevet, mens Keynes stadig stod som en af hovedarkitekterne bag 1950'ernes og 1960'ernes velfærdsboom i den kapitalistiske verden. Men *før* han, altså Keynes, (sagligt set næppe rimeligt, men ikke desto mindre) blev gjort ansvarlig for 1970'ernes stagnerende økonomier. Citatet ovenfor kan således være Krags forsøg på at fremstille sig selv som en del af *the winning team*.

Situationen, altså manglen på samtidige kilder der eksplicit nævner Keynes, taget i betragtning, er det således helt relevant og i sammenhængen legitimt at stille flere spørgsmål til den herskende konsensus om Fremtidens Danmark og Keynes-inspirationen. F.eks. om programmet er direkte præget af Keynes eller blot skrevet under indtryk af 1930'ernes generelle opbrud i finanspolitiske og krisebekæmpende forestillinger, måske med påvirkning fra den svenske Stockholm-skole med Gunnar Myrdal i spidsen? Det sidste kan ud fra en overfladisk betragtning forekomme mere sandsynligt ihukommende den stærke fællesnordiske socialdemokratiske identitet.

Det er blandt andet sådanne spørgsmål, Nils Bredsdorff har rejst i sin bog *Fremtidens Danmark, socialdemokraterne og keynesianisme*.⁵ Han er mildt sagt ikke enig i den konsensus, jeg omtaler ovenfor. Hvis man skal opsummere Bredsdorffs synspunkter vedrørende Fremtidens Danmark, så er de:

1. Krag og de øvrige cand.polit.'er var ikke keynesianere i 1945. De interesserede sig slet ikke for Keynes.

2. Keynesianismen er ikke kompatibel med den planøkonomi, som også foreslås i programmet. "Keynes var ikke socialdemokrat", skriver Bredsdorff.

3. Elementet i programmet, som kaldes 'moderne konjunkturpolitik' er hverken keynesiansk eller nyt. Det er gammeldags socialdemokratisk underkonsumtionsteori tilsat lidt Myrdal.

4. Den 'moderne konjunkturpolitik' er heller ikke det centrale i programmet.

Bredsdorffs synspunkt er, at keynesianske tankegange først blev *comme il faut* via en 'indsivning' i centraladministrationens dag-til-dag-arbejde i løbet af 1950'erne. En "fra hånden-og-i-munden-proces".⁶

Nu hviler opfattelsen af, at Fremtidens Danmark er inspireret af Keynes' finanspolitiske tanker, dog ikke kun på et grundlag af historikernes kollegiale skriven hinanden – og Krag – af, som Bredsdorff synes at mene. Den er solidt funderet i en læsning af programmet selv. Argumentationen herfor er givet adskillige gange tidligere – mest udførligt af Karin Hansen og Lars Torpe⁷ – men skal alligevel gentages i korthed mod slutningen af denne artikel. I den forbindelse skal det dog pointeres, at jeg aldrig har ment eller skrevet, at programmet havde keynesianismen som sin højeste og eneste mening. Ej heller at det danske Socialdemokratis efterkrigspolitik derved for mange år i fremtiden var fastlagt. Programmet står så at sige på to ben: Det ene er den moderne konjunkturpolitik (Keynes-inspireret). Det andet er den mere selektive statslige intervention i økonomien, som foreslås i programmet. F.eks. i form af råstofallokering via kontrol med udenrigshandlen samt hele komplekset af råd på statsligt, branche- og arbejdsplads-niveau med kompetence til dispositioner i produktionen og samfundsøkonomien. Det sidste ben fik imidlertid noget sværere betingelser under den umiddelbare efterkrigstids generelle liberaliseringstendenser.

Denne artikels hovedærinde er dog ikke bidrage til denne diskussion. Det er i stedet at publicere og kommentere et i litteraturen hid-

til upåagtet, men i denne sammenhæng helt centralt dokument, som besidder stærke lighedstræk med førhen omtalte rygende pistol. Biografiske kildestudier vedrørende Jens Otto Krag har ledt mig til en længere kronik fra Krags hånd, som blev bragt i *Social-Demokraten* i december 1944. Heri introducerede han meget direkte og håndfast Keynes' synspunkter. Hvad der dog i bund og grund måske er endnu mere interessant: Han satte synspunkterne i en for socialdemokrater meget bejlig politisk sammenhæng. At december 1944 også var måneden, hvor Krag fremlagde sit første større notat for Socialiseringskommissionen, hvori han introducerede begrebet 'moderne Konjunkturpolitik' og plæderede for, at det skulle være en uomgængelig og central del af det fremtidige program, antyder allerede på forhånd et interessant sammenfald.

Det paradoksale ved kronikken er, at den var foranlediget af en række artikler om keynesianisme i det svenske idépolitiske tidsskrift *Tiden*. Der er således tale om, at Krag på et indirekte plan er under svensk påvirkning, men ikke som man – herunder Bredsdorff – ville forvente i retning af Stockholm-skolen.

Problemstillingen i denne artikel vil sikkert forekomme nogle læsere rigeligt snæver. Hvad betyder det, om Krag var orienteret i Keynes' teori eller ej? Hvad betyder det, om Fremtidens Danmark var keynesiansk eller ej?

Svaret på spørgsmålene har betydning for mindst fire forhold: For det første det rent biografiske perspektiv i relation til Jens Otto Krag. For det andet har svaret implikationer i forbindelse med spørgsmålet om brud og kontinuitet i Socialdemokratiets politiske tænkning fra 1930'erne, over besættelsen og de første usikre efterkrigsår, til 1950'ernes begyndende vækst. For det tredje er svaret betydningsfuldt for Nils Bredsdorffs synspunkt om den langt senere brug af Keynes' teorier i politisk sammenhæng. Og endelig, for det fjerde, får vi indsigt i de veje, som de politisk-økonomiske tanker gik i midten af det 20. århundrede.

Inden Krags kronik citeres og kommenteres skal visse forudsætninger dog først præsentere-

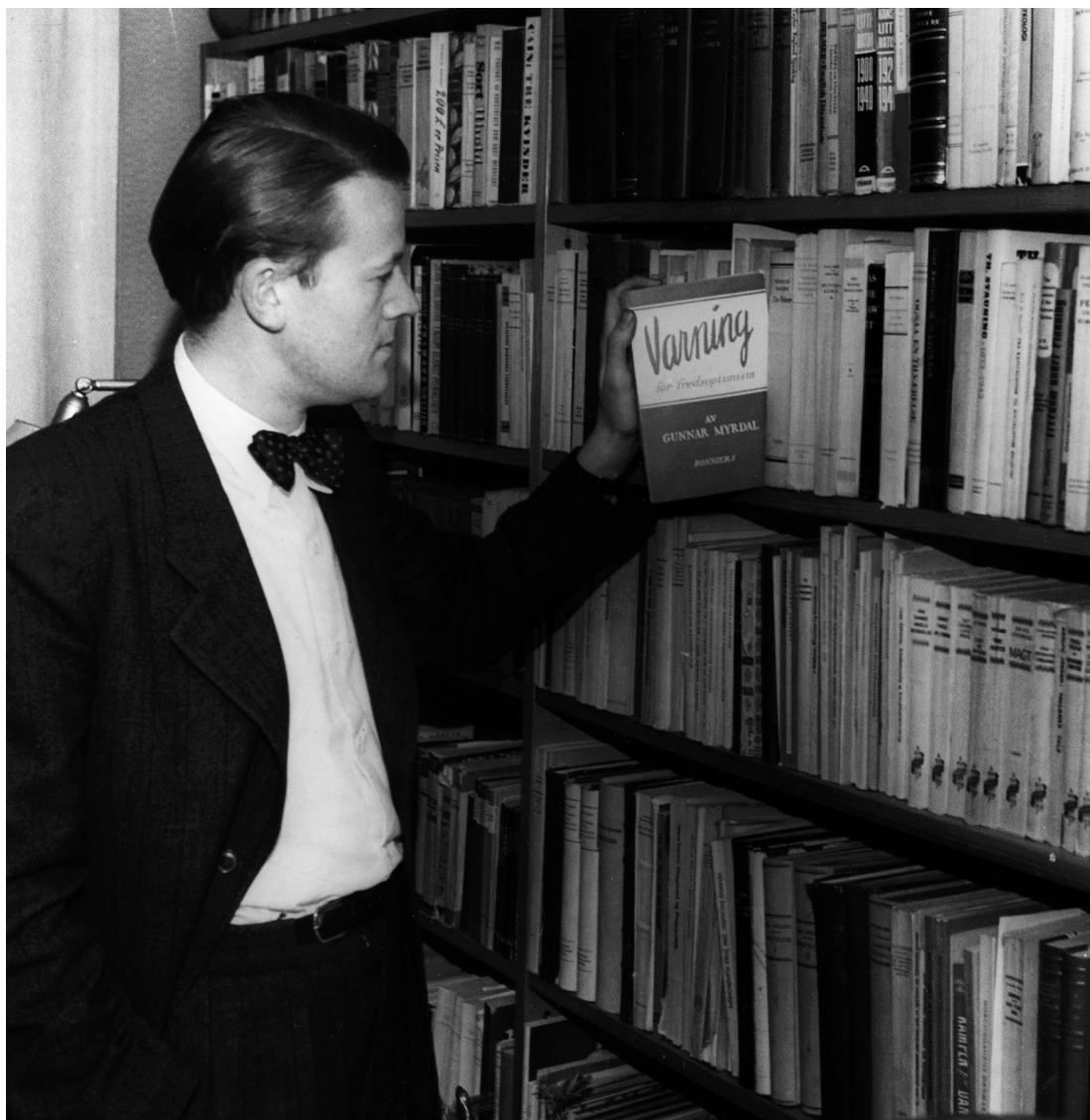
res. Først skal der gives et lille rids af hovedelementerne i Keynes' teori. Dernæst præsenteres og kommenteres artikelrækken fra det svenske tidsskrift *Tiden*, som Krag eksplicit refererer til i sin kronik. Herefter følger kronikken og kommentarerne til den. Til slut nogle bemærkninger om selve programmet.

Keynes og General Theory

Blandt økonomer findes der almindelig enighed om, at den centrale byggesten i Keynes' teori, som den kom til udtryk i hovedværket *General Theory of Employment, Interest and Money* (1936), er udtrykket 'effektiv efterspørgsel' eller 'samlet efterspørgsel'.⁸ Udtrykket findes som det overordnede begreb i den indkomstdannelsesmodel, hvormed Keynes i *General Theory* beskrev sammenhængen mellem indkomst, forbrug, opsparing og investering i en kapitalistisk økonomi.

Heroverfor kan man med rimelighed anføre, at der i 1930'erne og 1940'erne kan spores en stigende opmærksomhed overfor, at samfundets aktivitet og dermed også beskæftigelsen var afhængig af det samlede forbrug – altså den 'effektive efterspørgsel'. At Keynes således på dette punkt ikke skilte sig ud fra andre økonomer; og måske heller ikke fra politisk praksis.

Men graver man et spadestik dybere i Keynes' teori finder man det kendetegn, som adskiller ham fra andre økonomer og tidens politiske praksis. Nemlig Keynes' opdeling af den 'effektive efterspørgsel' i to hovedbestanddele: forbrugsefterspørgslen og investeringsefterspørgslen. Det er Keynes' centrale pointe, at der opstår ubalance i samfundsøkonomien, når forbrugs- og investeringsefterspørgslen tilsammen ikke modsvarer samfundets samlede indkomst. Dette vil typisk opstå, påpeger Keynes, fordi den del af indkomsten, som bliver anvendt til forbrug, falder med stigende indkomst. Opsparingen vil med andre ord øges, hvis indkomsten stiger, men det vil oftest ikke føre til proportionalt øgede investeringer, fordi forholdet mellem renten og grænseeffektiviteten af investeringer ikke er

Jens Otto Krag med Gunnar Myrdals bog *Varning för fredsoptimism* (ABA).

styret af nogen balancerende faktorer (à la en Adam Smith'sk usynlig hånd). Altså vil resultatet være et fald i investeringsefterspørgslen og dermed også i den effektive efterspørgsel. Beskæftigelsen vil derfor falde indtil forholdet mellem investeringerne og opsparingen igen er i balance. Der er opstået en økonomi i balance, men med arbejdsløshed.

Keynes er mere kendt for den kur, han anbefalede mod økonomier, som fandt deres ba-

lancepunkt *med* arbejdsløshed, end for selve analysen af, hvorfor det overhovedet kunne ske. Kuren bestod af to midler, som kunne anvendes samtidigt eller uafhængigt af hinanden, alt efter hvilke effekter man ønskede. Det første middel er nok mere kendt end det andet: at staten skulle underbudgettere og dermed skabe større efterspørgsel. Det andet var, at progressiv beskatning og den deraf afledte indkomstudjævning ville fremme efterspørgs-

len, idet forbrugstilbøjeligheden (hos Keynes: 'propensity to consume') var stigende ved faldende indkomst.

Stockholm-skolen foreslog også underbudgettering for at bekæmpe arbejdsløsheden. Men der var forskelle i forhold til Keynes' teori. Hvor Keynes i sin analyse tog udgangspunkt i 'den effektive efterspørgsel', tog kredsen af svenske økonomer, der i 1930'erne blev kendt under betegnelsen Stockholm-skolen, udgangspunkt et andet sted. De svenske økonomer tog oftest udgangspunkt i prisændringerne og så først i anden omgang på disses indvirkning på beskæftigelse og produktion.⁹ Et eksempel herpå er Gunnar Myrdals *Konjunktur och offentlig hushållning* (1933), der blev udgivet som en folkeoplysende bog med henblik på at forklare den svenske finanslov for 1933.¹⁰

Forskellen mellem Keynes og Stockholm-skolen ligger dog ikke kun i det analytiske udgangspunkt: Keynes' i begrebet 'den effektive efterspørgsel', Stockholm-skolens i prisændringerne. Også i implementeringen af analysen var der forskelle. Keynes mente, at budgetbalancen var et underordnet, næsten irrelevant problem i forhold til det centrale: At styre omfanget af den effektive efterspørgsel. Keynes var rede til at føre en finanspolitisk underbudgettering i såvel gode som dårlige konjunkturer – han mente, at den deraf opståede vækst i økonomiens volumen kunne betale de offentlige underskud. Stockholm-skolen var (dengang) mere moderat og forsigtig og foreslog kun en balancerende henover konjunkturerne. Altså en flerårig budgetbalance.

Den svenske debat

Krag skrev i kronikken, som citeres og kommenteres nedenfor, at han var inspireret af visse indlæg i den svenske valgkamp til Rigsdagsvalget i september 1944. Derfor er det formålstjenligt at opholde sig ved disse for at få baggrunden for Krag's kronik på plads. De indlæg, han hentydede til, var en artikelrække i Sveriges Socialdemokratiska Arbetarpartis (SAP) hæderkronede tidsskrift for ide-debat,

Tiden, i numrene 3 og 4 fra henholdsvis april og maj 1944.¹¹

Vi vil i det følgende se, hvordan indflydelsesrige svenske socialdemokrater præsenterede Keynes og keynesianske synspunkter – delvis i opposition til svensk (og socialdemokratisk) økonomisk tænkning i 1930'erne. Artikelrækken og den politiske kontekst, den indgår i, afdækker ikke blot dele af baggrunden for Jens Otto Krag's Keynes-inspiration. Vi ser også, hvordan Gunnar Myrdal under krigen var blevet inspireret af Keynes, hvilket må mane til forsigtighed med alt for uforpligtende at omtale Gunnar Myrdal og hans makroøkonomiske ideer som væsensforskellige fra Keynes'. Det var de i 1930'erne, men ikke i 1940'erne.¹²

Der er tale om en række artikler af svenske socialdemokrater, socialøkonomer og politiske journalister samt to oversatte artikler af henholdsvis den kendte amerikanske keynesianer Alvin Hansen og John Maynard Keynes selv. Hertil kommer kortere (ind)ledende artikler i hvert nummer af Torsten Gårdlund.

De tre centrale artikler i rækken er Alvin Hansens "Full sysselsättning", Keynes' "Sysselsättningsteorin och samhällsutvecklingen" samt den ledende svenske socialdemokrat og journalist Karl Fredrikssons artikel "Kan sparandet bli för stort?".

Alvin Hansen

Alvin Hansen, professor i *political economy* ved Harvard University, skriver i sin artikel om den økonomiske situation i USA og udsigterne for efterkrigstiden. Artiklen former sig som en insisterende opfordring til det amerikanske samfund om at forberede en ekspansiv finanspolitik med henblik på at undgå en efterkrigsdepression lig den, der efter Første Verdenskrig løb over den kapitalistiske verden. Synspunkterne ligger i direkte forlængelse af Keynes' *General Theory*.

Hansen påpeger, at USA ikke vil være forarmet, når freden kommer. Tværtimod vil landet stå med større ressourcer end før krigen. Det gælder såvel mængden af moderne pro-

Jævnere Indkomstfordeling?

Af J. O. Krag

Social-Demokraten, 27. Decbr. 1944.

Den Tid er vist forbi, hvor man kunde bilde Folk ind, at Socialisternes fornemste Maal er, at alting skal deles lige over.

Tilbage staar imidlertid den Kendsgerning, at Socialisterne tilstræber en langt mere liggelig Indkomstfordeling end den, vi har i Øjeblikket. Og allerede det har jo til Dato været tilstrækkeligt til at vække alvorlige Betænkkeligheder hos mange velmenende Borgere.

Saadanne brave Medborgere har ofte været villige til at indrømme, at den ulige Indkomst- og Formuefordeling skabte højt uønskede sociale Klasseforskelle, men de har ment, at Uligheden er nødvendig, hvis Samfundets materielle Fremskridt skal fortsættes. Af to Grunde. For det første fordi Muligheden for at tjene mange Penge er nødvendig for at stimulere Borgerne til

Den væsentligste Indvending mod at gøre Uligheden i Indkomst- og Formuefordeling mindre har hidtil været, at Opsparingen og dermed Kapitaldannelse og Produktion vil blive reduceret. — I nedenstående Kronik skildrer J. O. Krag, hvorledes moderne Nationaløkonomi har slaaet dette Argument for Panden.

at anstrenge sig. Udgiften til en kontant Belønning faar dem til at lægge Kræfterne i og udføre Ting og Bedrifter, som almindelig menneskelig Dovenskab ellers vilde have hindret Udførelsen af. For det andet fordi Opsparing er en Nødvendighed for Samfundet — især for det »fremadskridende« Samfund med voksende Produktion. Opsparing bliver til Kapital, som investeres i Maskiner, Bygninger, Transportmidler m. v. Er Realkapitalen ikke i Vækst, vil Samfundet stagne. Dette gælder i hvert Fald, saa længe Opfindelserne kræver stadig mere og mere Kapital, og

saa længe Befolkningen er i Tiltag. Denne Opsparing præsteres imidlertid for en stor Del af Overklassen, som »tjener« saa meget, at dens Medlemmer trods en enorm Opfindsomhed med Hensyn til Forbrugsmaader ikke fornaar at bruge det hele. Det, der ikke forbruges, bliver »opsparat«, og for denne Opsparings Skyld maa Overklassen bevares. Ellers gaar Fremskridtet i Staa.

Omkring disse to Synspunkter har bl. a. Professor Cassel opbygget en økonomisk Lære, der i sin strenge Logik maa anerkendes som høj Videnskab, men som i sine Forudsæt-

ninger og Konklusioner bærer Klampen i sig til en politisk Ideologi. Som saadan er den da ogsaa blevet udnyttet bl. a. af Cassel selv (f. Eks. i Pjeecen »Socialisme eller Fremskridt«).

☆

Fra socialdemokratisk Side har man altid været villig til at gøre Indrømmelser til disse to Synspunkter.

Over for det første har man indrømmet, at en vis Indkomsthulighed utvivlsomt er nødvendig. Udviklingen i Rusland, hvor man fra Krigskommunismens Ligeleghedsperiode har arbejdet sig hen til et Lønsystem med meget store Lønforskelle — ogsaa inden for den egentlige Arbejderklasse — tyder paa, at det er rigtigt. Visse værdifulde Former for menneskelig Virksomhed maa lokkes frem med Penge. Og at tjene Penge er ikke blot et Middel til Forbrug, men det er ogsaa en Sport, en Tilbøjelighed, som dyrkes af store Del af Menneskeheden med sand Fanatisme. Maaske kan man i et Samfund, der er anderledes end det nuværende, opdrage Folk til at

sætte Kræfterne og Evnerne ind med mere altruistiske Motiver end Baggrund, men dette vil i bedste Fald tage en Del Tid. Indtil videre staar man sig derfor utvivlsomt ved at bevare Pengemotivet og tage Hensyn til det.

Blot maa man gøre sig klart, at langt mindre Indtægtsforskelle end de nugældende er tilstrækkelige. Hvis de højeste Indtægter, man kan naa, er langt lavere end de Kæmpefortjenester, Nutidens Erhvervsplidser og Storkapitalister tjener, saa vil de alligevel udløse samme Energi hos Stræberne og de sergerige, blot fordi de er de højeste. Den konservative engelske Nationaløkonom Lord J. M. Keynes har i sin Bog om »Almindelig Beskæftigelses-, Rente- og Pengeteori« (1936) udtrykt dette med Ordene: »For at disse Former for Virksomhed skulde stimuleres, og disse Tilbøjeligheder tilfredsstilles, er det ikke nødvendigt, at Indsatserne i Spillet er saa store som nu. Spillerne finder sig lige saa godt til Rette med meget mindre Indsats, saa snart de har vænnet sig til dem.

Udsnit af Jens Otto Krags kronik i Socialdemokraten den 27. december 1944.

duktionsudstyr og råstoffer som mængden af halv- og helkvalificeret arbejdskraft. På trods af krigens voldsomme udgifter har USA formået at øge det private forbrug på hjemmefronten. Krigen har bragt USA ud af 1930'ernes stagnation og krise. Den har gjort, hvad New Deal forsøgte, men ikke opnåede.

Spørgsmålet er blot, hvordan dette enorme potentiale skal udnyttes. Hansens svar er, at man frem for alt må undgå, at demobiliseringen fører til fredskrise. Militær sejr bør ikke føre til økonomisk nederlag. I stedet gælder det om, skriver Hansen, at fastholde det ekstremt høje aktivitetsniveau, som krigens generalmobilisering har bragt med sig.

Denne fastholdelse af aktivitetsniveauet skal ikke ske via produktion i statsligt regi. Den amerikanske økonomi bør fortsat bygge på det frie initiativ, påpeger Hansen — efterfulgt af nogle klassisk liberalistiske besværgelser om frihed overfor tvang. Aktivitetsniveauet skal sikres ved, at købekraften bibeholdes. Her skal staten gribe ind: "Det är statens sak att se till att efterfrågan hålls uppe", skriver Hansen i velkendt keynesiansk stil.¹³ Hele demobiliseringsspørgsmålet skal i det hele taget nøje vurderes i lyset af dets efterspørgselsmæssige og finanspolitiske konsekvenser. Væjen til at fastholde et passende efterspørgsels-

niveau på såvel forbrugs- som investeringsniveau er blandt andet via progressiv beskatning at begunstige den del af befolkningen, som netop grundet lavere indtægter ikke er så disponerede for at spare, men derimod for at forbruge. Hansen leverer desuden forslag til storstilede opgaver og investeringer, som passende kan erstatte den mobilisering af ressourcerne, som krigen havde været. "Vi havde sett att det är möjligt att mobilisera landets produktivkrafter för kriget. Vi kunna också mobilisera dem för freden."¹⁴

Hansen beskæftiger sig i artiklen også med spørgsmålet om de mulige konsekvenser af underbudgetterede finanslove over længere tid. Ifølge Hansen er den deraf følgende statsgæld et mindre, ja i bund og grund irrelevant problem. Afvikling af statsgælden kan overvejes som et finanspolitisk tiltag på niveau med skatteforøgelse eller -sænkninger. Men kriteriet bør udelukkende være, hvorvidt de makroøkonomiske konsekvenser på skattepolitikken eller indkomstfordelingen er ønskelige eller ej.¹⁵

Keynes på svensk

Keynes bidrag i *Tidens* artikelrække er et fuldstændigt og ordret genoptryk af det afslut-

tende kapitel 24 i *General Theory* med overskriften “Concluding Notes on the Social Philosophy towards which the General Theory might lead.”¹⁶

I kapitlet maler Keynes med den brede pensel og skriver (eller forsøger at skrive) sig ind i traditionen for store samfundsøkonomiske analyser i stil med Adam Smith og Karl Marx. Kapitlet består af i alt fem afsnit.

I første afsnit diskuterer Keynes de traditionelle, liberalistiske begrundelser for forskelle i indkomster, og hvorfor de ifølge hans teori ikke er gangbare i økonomisk forstand og ej heller ønskelige af hensyn til deres tendens til at skabe arbejdsløshed. Keynes påpeger nemlig, at opsparringen i en laissez-faire-økonomi ikke som hidtil antaget nødvendigvis fører til investeringer.¹⁷ Snarere hævder han at have vist med sin teori (*General Theory*), hvordan en øget forbrugstilbøjelighed (og dermed mindre opsparring) vil føre til øget investering – i forventning om at efterspørgslen vil ‘lokke’ investeringerne frem. En sådan øget forbrugstilbøjelighed kan netop skabes ved at indkomstulighederne udjævnes, idet de mindre velstillede anvender en større andel af indkomsten til forbrug end de velstillede. “Följaktligen bortfaller ett av de viktigaste sociala skäl, som anförts för att rättfärdiga ett visst mått av ekonomisk olikhet.”¹⁸ Men – betoner Keynes umiddelbart efter – der er stadig grunde til at bevare uligheder i indkomstfordelingen. Disse er først og fremmest forbundet med ønsket om at belønne det frie initiativ. Ulighederne behøver blot ikke være så store som nu.

Efter denne opsummering af sine synspunkter vedrørende opsparring, investering og forbrug fremlægger Keynes i kapitlets andet afsnit sine betragtninger om renten. Han ønsker den så lav som muligt, således at den positive placering af kapital i produktive sammenhænge fremmes på bekostning af den passive placering af kapital. Endelig indeholder afsnittet hans berømte forudsigelse om ‘medlidenhedsdrabet’ (euthanasia) på rentier’en.

Tredje afsnit er viet til spørgsmålet om statens rolle i et samfund, der er funderet på *General Theory*. Han pointerer, at statens opgave

først og fremmest må være at sikre et passende niveau for forbrugstilbøjeligheden. Han afviser i den forbindelse ikke, at staten kan blive nødt til at gribe til en ‘socialisering af investeringerne’. Dette er dog en ofte overfortolket sætning i *General Theory*, som i forhold til sammenhængen ikke må tillægges for stor betydning. Keynes fortsætter da også med at skrive, at det for staten i højere grad gælder om at sikre de rette betingelser for, at den liberale samfundsøkonomi udnytter samtlige ressourcer. Ejerskabet til produktionsmidlerne finder han mindre interessant. “Bortsett från nödvändigheten av central kontroll i syfte att uppnå anpassning mellan konsumtionsbenägenheten [forbrugstilbøjeligheden, propensity to consume, nwo] och lockelsen att investera [tilskyndelsen til at investere, inducement to invest, nwo] finns det sålunda inga andra skäl för socialisering av det ekonomiska livet än de som redan tidigare funnits.”¹⁹

Afsnittet bør således tolkes som forfatterens forsikring om, at hans teori er i overensstemmelse med det liberale samfunds grundlæggende normer, herunder effektivitetsfordelene ved “decentraliseringen och privatintressets fria spel.” EksPLICIT lægger Keynes i samme åndedrag afstand til “den likriktade og totalitära staten.”²⁰

Det fjerde og femte afsnit i kapitlet er begge korte. Det er luftige betragtninger om alt det, som *General Theory* ikke handler om, nemlig henholdsvis international handel og arbejdsdeling samt teoriens chancer i praktisk politik.

Karl Fredriksson

Den tredje større artikel i serien er Karl Fredrikssons artikel “Kan sparandet bli för stort?”, som følger umiddelbart efter Keynes’. Karl Fredriksson var en indflydelsesrig socialdemokratisk journalist, som i 1943-44 var medlem af SAP’s kommission til udarbejdelse af efterkrigsprogrammet *De 27 punkterna*. Kommissionen var netop i gang med sit arbejde, mens artikelrækken løb i *Tiden*.

Fredriksson tager i sin artikel udgangs-

punkt i et oversat citat fra *General Theory*. Næmlig den berømte passus om at selv pyramidebygning, jordskælv og krig kan føre til velstand, fordi det vil føre til et øget offentligt forbrug.²¹ Samtiden har vist, påpeger Fredriksson, at en så destruktiv beskæftigelse som krig fører til øget velstand i kraft af de stærke efterspørgselsfremmende kræfter, der sættes i gang. Han taler ligesom Hansen først og fremmest om USA.

Den amerikanske krigsøkonomi har vist, fortsætter Fredriksson, at Keynes har et relevant budskab. En for stor opsparing kan være en hindring for velstand, og store offentlige udgifter (underbudgettering) kan fremme velstand.²² Herefter anfører Fredriksson polemisk, hvor stor opstandelse det fra borgerlig side medførte, da den svenske Arbejderparti-regering forelagde en underbudgetteret finanslov i 1932.²³ Fredriksson hævder således underbudgetteringspolitikens svenske byrd og frakender dermed Keynes' dén ære. Samtidig fremhæver han, at Keynes' fokus på forbrugs- og investeringsefterspørgslen samt disses forhold til opsparingen er en ny og i 1944 afgørende indsigt.²⁴ Det er ikke opsparingen, som fremmer investeringerne, men forbruget, som lover investoren afkast af sin investering. Derfor, lader Fredriksson forstå, er den effektive efterspørgsel et politisk potent begreb, ikke mindst når man kobler det sammen med den keynesianske argumentation for jævner indkomstfordeling.

Torsten Gårdlund

De tre artikler i de to numre af *Tiden* var som nævnt flankeret af to indledende artikler. "Inkomstutjämning" (nr. 3) og "Mer om inkomstutjämning" (nr. 4). Begge var af økonomen Torsten Gårdlund. Særlig i den sidste lægger Gårdlund vægt på nogle af de samme aspekter som Fredriksson. Gårdlund gør honnør for det teoretiske nybrud i de finanspolitiske teorier, som de svenske socialdemokrater i begyndelsen af 1930'erne stod for. "Om man nu skall berömma sitt eget parti", tilføjer han undskyldende. Men der var sket en udvikling siden da,

fremhæver han. Teorien var siden da "kommit att utvidgas till att omfatta krav på en strukturell samhällsomdaning i inkomstutjämnings tecken". Han tilføjer: "De två författare som med största bredd behandlat dessa frågor [er] J. M. Keynes och Alvin Hansen."²⁵

Gårdlund slutter med at konstatere, at de konklusioner, som Keynes selv kalder "moderat konservativa", med tiden måske vil blive betragtet som "de största omvälvningarna i det ekonomiska tänkandets historia."²⁶

Myrdal og den ekspansive finanspolitik

Der er tale om en bemærkelsesværdig iscenesat kampagne for en ikke blot moderat, men en særdeles ekspansiv finanspolitik i stil med Keynes' *General Theory*.

Hvorfor overhovedet iværksætte en sådan kampagne for udenlandsk, anglo-amerikansk endda *liberalt* tankegods, når *Folkhemmet* var så velforsynede med gode socialdemokratiske økonomer, der havde fundet på det hele før Keynes? (Som svenske økonomer og andre med hang til at betone, at Keynes ikke var først med det hele, eller noget som helst (?), har tilbøjelighed til at nævne – igen og igen).²⁷

Jo, fordi der er forskel på Keynes' finanspolitiske teorier og Stockholm-skolens, hvorunder Gunnar Myrdals teorier traditionelt også regnes. Jeg omtalte nogle af disse forskelle i afsnittet 'Keynes og General Theory'. Torsten Gårdlund omtaler en af forskellene i den praktiske implementering af teorierne. Næmlig Keynes' teoretiske redegørelse for, hvordan progressiv beskatning kunne ansues som et aktivitetsfremmende værktøj i finanspolitikken. Den anden forskel – som i *Tidens* artikelrække særlig behandles af Alvin Hansen – er Keynes' opfattelse af, at budgetbalancen er et underordnet problem i forhold til det væsentlige: at styre omfanget af den effektive efterspørgsel. Her stod Stockholm-skolen på den flerårige budgetbalance.

Artikelrækken kan betragtes som en afspejling af diskussionerne i 1943-44 i Arbetar-

rörelsens Efterkrigsråd, som stod bag Sveriges Socialdemokratiska Arbetarpartis efterkrigsprogram *De 27 punkterna*.²⁸ Ja, ikke kun en afspejling, snarere et partsindlæg i en strid i toppen af SAP. En svensk historiker, Örjan Appelqvist, har for nylig erhvervet ph.d.-graden med en afhandling, hvor netop denne konflikt afdækkes.²⁹ Appelqvist har ikke behandlet de aktuelle artikler i *Tiden*, men der synes at være et sammenfald af omstændigheder, som peger i retning af en sådan sammenhæng.

Kernen i striden var på det finanspolitiske område. Det centrale spørgsmål var, om budgetbalancen i et flerårigt perspektiv fremstod som et relevant problem eller ej?

Der var sket det paradoksale, at Myrdal var blevet – om jeg så må sige – keynesianer. Appelqvist redegør for, hvordan Myrdal under indtryk af sine ophold i USA 1940-42 var blevet overbevist om det formålstjenlige i en keynesiansk tilgang til spørgsmålet om budgetunderskud i såvel høj- som lavkonjunkturer. Synet af den særdeles vitale amerikanske krigsøkonomi var for ham en bekræftelse herpå. Medvirkende hertil var også samtaler, som den svenske socialdemokrat og økonom førte med kollegaen Alvin Hansen. Myrdals store frygt var, som Hansens, at den globale økonomi ville synke i en dyb depression i det øjeblik, krigsøkonomierne blev demobiliseret. De to delte frygten for, at verdens politiske ledere – indbefattet de amerikanske – formentlig ikke var rede til at føre den for dem at se nødvendige ekspansive politik.³⁰

I Efterkrigsrådet bag det svenske partiprogram havde Myrdal opbakning til sin linie blandt visse rådsmedlemmer, blandt andre Karl Fredriksson og Richard Sterner.³¹ Men Myrdal fik ikke tilslutning fra flertallet. Den mere forsigtige finansminister Ernst Wigforss underkendte Myrdal. Det endelige program kom således til at indeholde en forsikring om, at finanspolitikken skulle overbudgetteres i tilfælde af højkonjunktur. Altså at staten skulle kræve mere ind i skat, end der blev kanaliseret ud i samfundsøkonomien. Penneføreren var i stor udstrækning Wigforss.³²

Den keynesianske inspiration, som Myrdal var eksponent for, gik dog ikke sporløst hen over det færdige program. I afsnittet om finanspolitik og fuld beskæftigelse formidles en indkomstdannelsesmodel, der ligesom Keynes' tager udgangspunkt i begrebet 'den effektive efterspørgsel' og dennes bestanddele, forbrugs- og investeringefterspørgslen.³³ Her var sket en markant drejning, siden Myrdals bog fra 1933 *Konjunktur och offentlig hushållning* var state-of-the-art i SAP's finanspolitiske tænkning. Dog er det bemærkelsesværdigt, at programmet intet nævner om progressiv beskatning som finanspolitisk middel til styring af forholdet mellem forbrug, investeringer og opsparing. Det, som netop var det væsentligste omdrejningspunkt i artikelrækken i *Tiden*.

Artikelrækken kan betragtes som Myrdal-fløjens (Gunnar og Alva Myrdal, Fredriksson, Sterner) compensation eller revanche for nederlaget i Efterkrigsrådet. Den ekspansive finanspolitik var hermed i det mindste ikke et usagt synspunkt i svensk offentlig debat. Men officiel politik for SAP var det ikke.

Myrdal fik fuldt afløb for sit Keynes- og Alvin Hansen-inspirerede synspunkt i bogen *Varning för fredsoptimism*, som blev udgivet næsten samtidigt med efterkrigsprogrammet. Bogen blev kommenteret i den danske fagpresse og sandsynligvis også i den socialdemokratiske dagspresse.³⁴

Det var artikelrækken i *Tiden*, som foranledigede Krag til at skrive kronikken. Man kan have sin tvivl, om Krag interesserede sig for konflikten i SAP – ja, om han overhovedet var opmærksom på, at der var en konflikt, og om han i givet fald fattede implikationerne af den.

Når de bagvedliggende fronter i den svenske debat overhovedet er værd at diskutere i denne sammenhæng, er det fordi, det er vigtigt at holde sig for øje, at man ikke kan slutte fra 'svensk inspiration' til 'Stockholm-skolen'. 'Svensk inspiration' kunne ligeså vel betyde 'keynesianisme'.

Men lad os nu se, hvad Krag fik ud af det i en dansk kontekst.

Jævnere indkomstfordeling?

Sådan lød overskriften på Krag's kronik i Social-Demokraten den 27. december 1944. Socialiseringskommissionens arbejde, som i august 1945 ledte frem til offentliggørelsen af Fremtidens Danmark, var netop påbegyndt i november 1944 med Krag som generalsekretær. Nedenfor citeres den in extenso.

Retstavningen i kronikken er bevaret, eneste ændring er en markering og nummering af de enkelte afsnit af hensyn til de efterfølgende kommentarer.³⁵

[Manchet:] Den væsentligste Indvending mod at gøre Uligheden i Indkomst- og Formuefordeling mindre har hidtil været, at Opsparingen og dermed Kapitaldannelse og Produktion vil blive reduceret. – I nedenstaaende Kronik skildrer J. O. Krag, hvorledes moderne Nationaløkonomi har slaaet dette Argument for Panden.

[1:1:] Den Tid er vist forbi, hvor man kunde bilde Folk ind, at Socialisternes fornemste Maal er, at alting skal 'deles lige over'.

[1:2:] Tilbage staar imidlertid den Kendsgerning, at Socialisterne tilstræber en langt mere ligelig Indkomstfordeling end den, vi har i Øjeblikket. Og allerede det har jo til Dato været tilstrækkeligt til at vække alvorlige Betæneligheder hos mange velmenende Borgere.

[1:3:] Saadanne brave Medborgere har ofte været villige til at indrømme, at den ulige Indkomst- og Formuefordeling skabte højst uønskede sociale Klasseforskelle, men de har ment, at den er nødvendig, hvis Samfundets materielle Fremskridt skal fortsættes. Af to Grunde. *For det første* fordi Muligheden for at tjene Penge er nødvendig for at stimulere Borgerne til at anstrenge sig. Udsigten til en kontant Belønning faar dem til at lægge Kræfterne i og udføre Ting og Bedrifter, som almindelig Dovenskab ellers vilde have hindret Udførelsen af. *For det andet* fordi Opsparing er en Nødvendighed for Samfundet – især for det 'fremadskridende' Samfund med voksende Produktion. Opsparing bliver til Kapital,

som investeres i Maskiner, Bygninger, Transportmidler m.v. Er Realkapitalen ikke i Vækst, vil Samfundet stagnere. Dette gælder i hvert Fald, saa længe Opfindelserne kræver stadig mere Kapital, og saa længe Befolkningen er i Tiltagen. Denne Opsparing præsteres imidlertid for en stor Del af Overklassen, som 'tjener' saa meget, at dets Medlemmer trods en enorm opfindsomhed med Hensyn til Fremgangsmaader ikke formaar at bruge det hele. Det, der ikke forbruges, bliver 'opsparret', og for denne Opsparings Skyld maa Overklassen bevares. Ellers gaar Fremskridtet i Staa.

[1:4:] Omkring disse to Synspunkter har bl.a. Professor Cassel opbygget en økonomisk Lære, der i sin strenge Logik maa anerkendes som høj Videnskab, men som i sine Forudsætninger og Konklusioner bærer Kimen i sig til en politisk Ideologi. Som saadan er den da ogsaa blevet udnyttet bl.a. af Cassel selv (f.Eks. i Pjecen 'Socialisme eller Fremskridt').

*

[2:1:] Fra socialistisk Side har man altid været villig til at gøre Indrømmelser til disse to synspunkter.

[2:2:] Over for det første har man indrømmet, at Indkomstforskelle utvivlsomt er nødvendige. Udviklingen i Rusland, hvor man fra Krigskommunismens Ligelønsperiode har arbejdet sig hen til et Lønssystem med meget store Lønforskelle – ogsaa indenfor den egentlige Arbejderklasse – tyder paa, at det er rigtigt. Visse værdifulde Former for menneskelig Virksomhed maa lokkes frem med Penge. Og at tjene Penge er ikke blot et Middel til Forbrug, men det er ogsaa en Sport, en Tilbøjelighed, som dyrkes af store Dele af Menneskeheden med sand Fanatisme. Maaske kan man i et Samfund, der er anderledes end det nuværende, opdrage Folk til at sætte Kræfterne og Evnerne ind med mere altruistiske Motiver som Baggrund, men dette vil i bedste Fald tage en Del Tid. Indtil videre staar man sig derfor utvivlsomt ved at bevare Pengemotivet og tage Hensyn til det.

[2:3:] Blot maa man gøre sig klart, at langt mindre Indtægtsforskelle end de nugældende er tilstrækkelige. Hvis de højeste Indtægter, man kan naa, er langt lavere end de Kæmpefortjenester, Nutidens Erhvervsspidser og Storkapitalister tjener, saa vil de alligevel udløse samme Energi hos stræberne og de ærgerlige, blot fordi de er de højeste. Den konservative engelske Nationaløkonom Lord J. M. Keynes har i sin bog 'Almindelig Beskæftigelses-, Rente- og Pengeteori' (1936) udtrykt dette med Ordene: 'For at disse Former for Virksomhed skulde stimuleres, og disse Tilbøjeligheder tilfredsstilles, er det ikke nødvendigt, at Indsatserne i Spillet er saa store som nu. Spillerne finder sig lige saa godt til Rette med meget mindre Indsatser, saa snart de har vænnet sig til dem.'

*

[3:1:] Det andet Synspunkt stod man en Del svagere overfor. Man erkendte, at Opsparing er en Nødvendighed – men, sagde man, Staten kan jo sørge for Opsparingen.

[3:2:] Dette Argument er for saa vidt godt. I Rusland har Staten under de to Femaarsplaner sørget for en gigantisk Opsparing – den russiske Forbruger vil sikkert synes, at lidt mindre kunde have gjort det. I det danske Samfund har Stat og Kommune ogsaa sørget for en meget omfattende Opsparing, hvis Resultater ses i vore offentlige Værker, Transportmidler, Veje, Hospitaler, Biblioteker m.v. Men naar de konservativt sindede hævder, at denne offentlige Opsparing kun har været mulig takket være Overklassens og Aktieselskabernes store Skatteevne, er det meget svært at overbevise dem om det gale heri (thi det er jo galt: havde samme Nationalindkomst været fordelt paa en anden Maade, behøvede man blot at ændre Skatternes Fordeling tilsvarende, og Resultatet vilde blive det samme).

[3:3:] Nu kommer imidlertid de moderne økonomer med Lord Keynes i Spidsen og vælter hele det borgerlige Opsparingssynspunkt over Ende. Eller rettere: de kom. Keynes' epokegørende Teorier er nemlig nu otte

Aar gamle. Men de økonomiske Teorier er længe om at trænge igennem Samfundslagene. Mange anser saaledes endnu Adam Smiths Teorier fra Slutningen af 1700-tallet for det sidste Skrig, medens andre mener, at Marx' Teorier, der er smaa 100 Aar yngre, en gang for alle har udtømt Mulighederne for menneskelig Sandhedserkendelse. I Forhold hertil kan Keynes' Teorier altsaa trods deres otte Aar betragtes som splinternye, og naar jeg har fundet Anledning til at drage dem frem her, skyldtes det, at jeg ser, at de har været anvendt i den nys overstaaede svenske Valgkampagne, der i saa høj Grad drejede sig om den socialistiske Idé. Det er jo muligt, at vi om ikke saa overvældende lang Tid kunde faa Brug for dem herhjemme til samme Formaal.

*

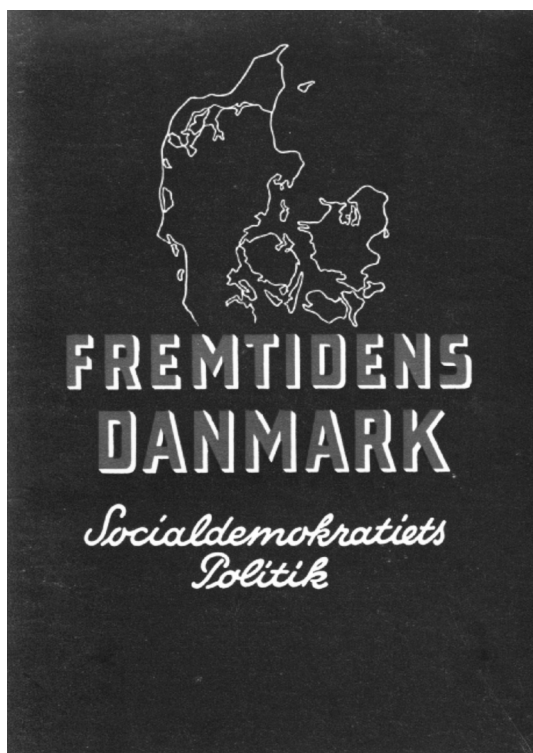
[4:1:] Det Tankesæt, den moderne økonomiske Teori har stillet op, kan i grove Hovedtræk skitseres som følger:

[4:2:] Produktionen i Samfundet omfatter altid to Slags Varer, dels Forbrugsvarer og dels Produktionsmidler, d.v.s. Fabriker, Maskiner, Skibe m.v. Ved denne Produktion dannes der indkomst. Det, der er Udgift og Omkostninger for Producenten, er jo Indtægt for Arbejderne, Teknikerne og Funktionærerne.

[4:3:] Heraf maatte i og for sig følge, at der altid skulde være Efterspørgsel nok efter Forbrugsvarerne. Disse Varers samlede Fremstillingsomkostninger (incl. Producentens Fortjeneste) maa jo tilsammen have tilvejebragt tilstrækkelig Indkomst til, at Varerne kan blive købt.

[4:4:] Saa simpelt er det imidlertid ikke. En Del af Indkomsterne bliver nemlig opsparet, og herved opstaar der et Hul, et Minus i Efterspørgslen. Dette Hul kan kun blive dækket ved, at nogle laaner de Penge, andre sparer op, og giver dem ud. Enten direkte til Forbrug eller til Investeringer, d.v.s. til Anlæg, der ikke umiddelbart forøger Mængden af Forbrugsvarer, men som tilvejebringer nye Indkomster hos Arbejdere, Funktionærer m.v.

[4:5:] Hvis Investeringerne er netop lige

Fremtidens Danmark – et keynesiansk program?

saa store som Opsparingen, er der Ligevægt til Stede, og Forbrugsvarerne bliver afsat.

[4:6:] Men hvis denne mirakuløse Ligevægt ikke kommer i Stand? Hvis Investeringerne er mindre end Opsparingen – hvad saa? Ja, saa bliver der et Minus i Efterspørgslen efter Forbrugsvarer, de kan ikke afsættes, men maa enten fyldes paa Lagrene eller sælges til urentable Priser. Dette vil uvægerligt medføre, at Produktionen gaar tilbage – først og fremmest Anlægsproduktionen (hvem vil vel anlægge nye Fabriker eller udvide eller blot vedligeholde de gamle, naar Varerne ikke kan sælge) og senere Forbrugsvareproduktionen. Herved bliver der Arbejdsløshed, og Efterspørgslen falder yderligere.

[4:7:] Opsparingen medfører altsaa ikke automatisk Produktion af Kapitalgoder. Det forudsætter, at nogen vil tage Opsparingen i brug og paatage sig risikoen for dens Investering. Kun i saa Fald er Opsparing et Middel til sti-

gende Produktion – ellers til det stik modsatte. En stor Opsparing fører da til Fattigdom og ikke til Velstand.

*

[5:1:] Hvad har nu det med Indkomstfordelingen at gøre?

[5:2:] Jo, Erfaringen viser, at jo mere ulige Indkomstfordelingen er, des mere bliver der opsparet af en given Nationalindtægt. Des større bliver altsaa Faren for, at Opsparingen bliver saa stor, at Investeringerne ikke kan følge med – og saa har vi Krisen.

[5:3:] Dette kommer frem under en Højkonjunktur, en Opgangsperiode i det kapitalistiske Samfund. I en saadan Periode er Indkomsterne i Samfundet stigende. Opsparingen stiger imidlertid hurtigere end Indkomsten. De store Indkomsttagere faar nemlig som Regel de største Indkomststigninger – men de formaar ikke at udvide deres i Forvejen oppustede Forbrug ret meget. Derfor opsparer de størstedelen af Tilvæksten. For at Opgangen kan fortsættes, kræves der altsaa en mere og mere omfattende Investeringsevne – ellers bliver Opsparingen ikke anvendt. Og før eller siden glipper denne Forudsætning. Flere og flere af de Anlæg, der er bygget under Opgangen, bliver færdige og begynder at spy Varer ud. Snart bliver Kapitalisterne betænkelige ved at anlægge nye. Investeringerne tager af. Opsparingen bliver ikke anvendt. Produktions- og Indtægtsniveau falder. Katastrofen er under Udvikling.

[5:4:] Kun ved at det Offentlige træder til og holder Investering- og Indkomstniveau oppe gennem storstilede offentlige Udgifter, kan denne Udvikling hindres. Jo mere ulige Indkomstfordelingen er, des vanskeligere vil det være at dæmme op for Krisen ved en saadan offentlig Konjunkturpolitik. At der naturligvis er mange andre Hensyn at tage, skal vi ikke komme nærmere ind paa i denne Sammenhæng.

*

[6:1:] Disse Synspunkter, der i nogen Grad har revolutioneret den økonomiske Tænkning, og som efterhaanden ogsaa vil revolutionere den økonomiske Politik, opstod under Verdenskrisen efter 1929. Ifølge en svensk Kilde har man i U.S.A. beregnet, at der i dette Land under Krisen i Trediverne gik produktive Muligheder svarende til 200 Milliarder til Spilde, fordi store Dele af Opsparingen ikke blev taget i Brug. I Stedet fik man Arbejdsløshed og ledige Maskiner og Raastoffer.

[6:2:] Om man i en saadan Situation vil sige, at det er Opsparingen, der er for stor (Forbruget for ringe) eller Investeringerne, der er for smaa, er mindre væsentligt. Hovedsagen er, at man er klar over, at baade Forbrug og Investering maa sættes i Vejret, saa at de ledige Produktionsfaktorer kommer i Arbejde. Saa længe der findes ledige Produktionskræfter, kan man nemlig godt sætte Forbrug og Investering i Vejret samtidig – en forudgaaende Opsparing er overhovedet ikke nødvendig.

[6:3:] Det er Produktionen, der er Kilden til et Lands Velstand – ikke Opsparingen.

J. O. Krag

Kommentarer

Krags kronik bør, som jeg vil redegøre for nedenfor, ses i sammenhæng med Fremtidens Danmark og arbejdet i Socialiseringskommissionen. Men lad os først se på nogle spørgsmål med relation til situationen før kronikken blev skrevet.

Var den svenske debat kun en anledning til at skrive kronikken, eller var den mere grundlæggende selve årsagen til den?

Krag skrev i 1939 polit.-specialeopgave om dansk industris udvikling 1930-37. Heri præsenterede han visse overvejelser om konjunkturpolitikens muligheder for at påvirke industriens forhold. Han henviste i den forbindelse eksplicit til Gunnar Myrdal.³⁶ Ellers er der i øvrigt ikke meget, der tyder på, at Krag eller hans generation af cand.polit.'er med tilknytning til Socialdemokratiet interesserede sig synderligt for finanspolitisk styring af økonomien før 1944. Viggo Kampmann bør nævnes

som en undtagelse.³⁷ Keynes var *ikke* mainstream i Danmark i 1944. I materialet til studiekredsen med navnet "Socialismens muligheder", som Erik Ib Schmidt, Henry Grünbaum, Krag og andre socialdemokratiske polit.'er deltog i i 1942, kan man ikke spore diskussioner af Keynes. Kredsen diskussioner lå snarere i forlængelse af de internationale socialistiske diskussioner i 1930'erne.³⁸ Heller ikke i Krags dagbog omtales Keynes. Tværtimod fortvivles han i april 1942 over akademiske mindreværdskomplekser i forhold til andre yngre økonomer. Anledningen var en polemisk diskussion i Socialøkonomisk Samfund med cand.polit.'en og venstremanden Poul Nyboe Andersen, der netop var keynesianer og havde universitetsspeciale i *General Theory*. Krag erkender i dagbogen, at hans interesser spænder for vidt: økonomi, administration, udenrigspolitik og litteratur. Krags fagøkonomiske læsning intensiveredes dog i løbet af 1942 og frem til befrielsessommeren. Givetvis foranlediget af oplevelser som den ovennævnte, men også i kraft af de kontrakter på at skrive økonomiske bøger, som han fik under krigen. Disse bøger – hvor særlig *Krigsøkonomi og Efterkrigsproblemer* (1944) skrevet i samarbejde med Paul Gersmann er kendt – krævede studier i fronten af den økonomiske debat.³⁹ Men heller ikke i Krag og Gersmanns bog har finanspolitisk efterspørgselskontrol nogen fremtrædende plads, og den sættes slet ikke i forbindelse med Keynes.

Alt tyder således på, at artikelrækken i *Tiden* faktisk, hvad angår den keynesianske inspiration, er en igangsætter for Krag.

Kronikken fra december 1944 ligner formmæssigt så mange andre af de artikler, som Krag i krigsårene skrev om økonomiske forhold til fagblade og socialdemokratiske aviser. Det er fagøkonomisk stof, som formidles til en interesseret, men relativt forudsætningsløs læzerskare. Oftest sagligt i substansen, men altid med en vis politisk brod og sproglig snert, der kunne bekræfte kernelæserne i deres socialdemokratiske anskuelser.

I den aktuelle kronik viste Krag ikke fine fornemmelser, når det gjaldt at låne argumen-

ter fra de svenske artikler. Dele af kronikken er parafrasering og tilnærmelsesvis også i visse passager indirekte citater fra artiklerne i *Tiden*. Særligt Keynes' artikel lånes der fra.⁴⁰ Inddragelsen af russisk økonomi og den svenske økonom Cassel er dog helt hans eget påhit.

Lad os se på, hvordan Krag argumenterer i kronikken.

Det er et gennemgående træk i kronikken, at socialisten Krag kommer det liberale samfund og det borgerlige Danmark i møde. Han accepterer det kapitalistiske samfunds logik i forhold til indkomstuligheder, realkapital og det frie initiativs dynamik (1:3, 2:1, 2:2). Dog kommer han med passende udfald mod "Overklassens" skamløse luksusforbrug (1:3), det fanatiske pengebegær (2:2) og erhvervslivets "Kæmpefortjenester" (2:3). Det var jo dog partibladet, han skrev i.

Netop fordi han i kronikken på det overordnede plan angiveligt accepterer det kapitalistiske samfunds logik, er det så meget desto større en fornøjelse for ham, at det er en kendt liberal økonom som Keynes – Lord Keynes! – der "vælter hele det borgerlige Opsparings-synspunkt over Ende" (3:3, også 2:3).⁴¹ Skadefryden skinner igennem sproget.

På samme vis er det ham tydeligvis velbehageligt at henvise til, at der er tale om de nyeste videnskabelige landvindinger. Ordet "moderne" optræder hele tre gange i den forbindelse, og der spilles kraftigt på konnotationer til uideologisk, værdifri videnskab (Manchet, 3:3, 4:1).⁴²

Når det gælder teoriformidlingen, ligger hovedvægten i Krags kronik i det fjerde og femte afsnit. Den fremstilling, der gives i kronikkens fjerde afsnit, følger i store træk argumentationen i *General Theory*s kapitel 3 "The Principle of Effective Demand".⁴³ Først beskrives begrebet 'effektiv efterspørgsel' (4:2), dernæst følger det traditionelle synspunkt, at 'udbud skaber sin egen efterspørgsel' (4:3), men dette fremføres kun af retoriske grunde for at kunne fokusere på det faktum, at balancepunktet mellem indkomst og efterspørgsel kan ligge på et niveau med arbejdsløshed (4:4-7).

I det femte afsnit er det konklusionerne i *General Theory*s kapitel 8 og 9 om forbrugstilbøjeligheden (propensity to consume) og dennes indflydelse på efterspørgslen, der formidles. Spørgsmålet er dog, om ikke Krag kunne have fået den samme overfladiske indsigt i disse mekanismer via læsning af kapitel 3, hvor begrebet forbrugstilbøjeligheden introduceres kort, men med henvisning til, at det vil blive behandlet senere.⁴⁴ Sluttelig i kronikkens femte afsnit fremfører Krag kuren for en økonomi med arbejdsløshed: "storstillede offentlige Udgifter", altså underbudgettering, "Konjunkturpolitik"(5:4).

Argumenter for konjunkturpolitisk underbudgettering findes faktisk kun en passant og spredt i *General Theory*, men de ligger implicit i hele bogen. De nævnes slet ikke i det afsluttende kapitel af bogen, som blev trykt i *Tiden*.

Hermed antyder jeg et bekræftende svar på nedenstående spørgsmål:

Demonstrerer Krag i kronikken større indsigt i Keynes teori, end man må forvente af en gennemsnitlig cand.polit. anno 1944, som havde læst artikelrækken i *Tiden*? Eller spørgsmålet formuleret på andre måder: Havde Krag, da han skrev kronikken, overhovedet haft *General Theory* i hånden? Var der tale om andet end relativ overfladisk formidling på baggrund af, hvad han havde læst i et tilfældigt svensk tidsskrift?

Svarene kan ikke blive kategoriske. Som tidligere nævnt er min vurdering, at før Krag læste artikelrækken i *Tiden*, har han ikke haft andet end overfladisk kendskab til *General Theory* og Keynes. Jeg føler mig overbevist om, at artikelrækken har virket mere end almindeligt inspirerende på ham, og at den var en igangsætter.

Ledte inspirationen til mere end blot en sammenskrivning af pointerne i artiklerne, eller førte de til yderligere studier i selve værket *General Theory*? Igen er svaret ikke kategorisk: Jeg er dog tilbøjelig til at mene, at han faktisk har siddet med bogen og i det mindste læst kapitel 3; måske mere, måske endda hele bogen. Jeg tvivler på, at almindelig polit.-ryg-

marvsviden og læsning af artiklerne i *Tiden* har kunnet give ham mulighed for formidle Keynes' indkomstdannelsesmodel så klart, som han gør i kronikken (4. og 5. afsnit), og med en argumentationsstruktur, der ligner Keynes' egen. Artiklerne i *Tiden* fokuserer først og fremmest på diskussionen af spørgsmålet om indkomstforskellenes indflydelse på den effektive efterspørgsel. Analysens udgangspunkt, 'den effektive efterspørgsel', tildeles en mindre fremtrædende plads. Samtlige del-elementer findes – med god vilje – spredt omkring i artiklerne, men absolut uden den argumentationsstruktur, som Krag formidler i sin kronik.

Krag publicerede kronikken godt en måned efter Socialiseringskommissionens første møde. Kommissionsarbejdet var – som det fremgår af navnet og af litteraturen om Fremtidens Danmark – iværksat med henblik på at undersøge og stille forslag om forskellige former for socialisering af erhvervslivet. Krag ønskede at brede arbejdet ud, men med sin underordnede stilling som generalsekretær for kommissionen havde han ikke formel kompetence til at bryde kommissoriet. Det lykkedes dog, ikke mindst i kraft af dygtig anvendelse af de notater, han udarbejdede forud for flere af møderne med forslag, indstillinger og vurderinger. Hermed kunne han i ikke ringe grad styre retningen og dagsordenen for arbejdet. Det var en nydelig demonstration af politisk tæft.

Det første af disse notater hed "Opgavernes Afgrænsning og Planlægning". Det er dateret 8. december 1944, altså tre uger før avis-kronikken om Keynes blev bragt. I notatet skrev Krag efter at have stillet forslag om en mere detailregulerende politik på specifikke områder:

"Det maa endnu engang understreges, at en Politik efter disse Retningslinjer ikke vil kunne staa alene, men maa kombineres med en planøkonomisk Konjunkturpolitik omfattende: Penge-, Valuta-, Beskæftigelses-, Pris- og Socialiseringspolitik, hvis Maalet stabil fuld Beskæftigelse og stigende Levestandard skal naas. Især hvis en ny Verdenskrise er under Op-march, saaledes som

Professor Myrdal mener, er Konjunkturpolitikken af overordentlig Vigtighed, og de Socialiseringsforslag, der kan støtte denne, maa fremmes forud for andre."⁴⁵

Citatets sammenhæng med kronikken og Krag's læsning af den svenske debat er oplagt og kan næsten stå ukommenteret. Blot én kommentar skal gives, nemlig den at den indforståede henvisning til Myrdal naturligvis gælder hans bog *Varning för fredsoptimism*.

Det giver således mening at se kronikken som et forsøg på at påvirke ikke blot almindelige socialdemokratiske vælgere og læsere af Social-Demokraten, men også Socialiseringskommissionens medlemmer.

Sproglig redundans fra kronikken kan følges videre gennem kommissionens arbejde. Således også i det første udkast til den endelige programtekst, som Krag forelagde for kommissionen den 24. juli 1945. Den kursiverede del af citatet findes næsten ordret i det endelige program, resten er blevet slettet. Men netop i den slettede del genfinder vi fra kronikken Krag's glæde over at kunne henvise til den nyeste økonomiske ekspertise:

*"Mest i øjnefaldende er Kriserne. Med uregelmæssige Mellemrum bliver Samfundet sygt. Produktion og Samhandel gaar tilbage i rivende Hast. Hele Verden bliver fattigere. Det er ikke alene Arbejderne, der rammes, men hele den brede Befolkning: Landbrugerne, de Handlende, Haandværkerne og de Industridrivende. Aarsagerne til disse Kriser skal ikke udforskes nærmere her, men blandt Verdens dygtigste økonomiske Ekspertes er der en voksende Enighed om, at Indkomstuligheden bærer en væsentlig Andel af Skylden."*⁴⁶

At ekspertglæden er blevet slettet fra en politisk kamptekst som Fremtidens Danmark, forstår man godt. Her kan kommissionsmedlemmer som den uimponerede Vilh. Buhl, eller den trænede agitator Hans Hedtoft, have manet til forsigtighed. Men citatet understreger kontinuiteten fra kronik til programtekst. Ikke kun på grund af henvisningen til eksperterne,

men også på grund af citatets fokus på indkomstulighederne. Samme kontinuitet dokumenteres af et andet citat fra 24. juli-udkastet. Igen er den kursiverede del ordret eller næsten ordret forekommende i Fremtidens Danmark:

“Der maa føres en moderne Konjunkturpolitik, og dette maa ikke mindst præge Statens Finanspolitik. De offentlige Udgifter maa have en saadan Højde, at de skaber en tilstrækkelig Total-købekraft, til at fuld Beskæftigelse kan naas. Det er en af den moderne Nationaløkonomis aller vigtigste Resultater, der hermed sættes op i Socialdemokratiets Program. Det gammeldags Princip for Finanspolitikken, hvorefter hver enkelt Finansaar for sig skulde have Balance paa Regnskabet, er hermed sat til Livs.”

Der er således god grund til at konstatere, at Krag sejler for den samme vind helt fra læsningen af *Tiden* en gang i midten af 1944 og frem til den endelige udformning af Fremtidens Danmark i slutningen af juli/august 1945. Der er tale om én sammenhængende proces, hvor Keynes var et væsentligt element. Krag fik således ret i kronikkens pikanter flirten med det forestående valg.

“Det er jo muligt, at vi om ikke saa overvældende lang Tid kunde faa Brug for dem [Keynes’ Teorier] herhjemme til samme Formaal [Valgkampagne].” (3:3)

Programmet og Keynes

Det turde nu være godtgjort, at Jens Otto Krag faktisk mødte til udvalgsarbejdet bag det fremtidige valgprogram med et ikke kun rimeligt solidt, men også helt nyt og begejstret kendskab til Keynes. Dermed er det dog ikke dokumenteret, at Fremtidens Danmark også er keynesiansk. Kun at forudsætningerne for et keynesiansk program var tilstede i kraft af kendskabet og begejstringen hos hovedforfatteren.

Lad os derfor kigge nærmere på selve programmet.

Keynes nævnes af gode grunde ikke i valg-

programmet. Det er dog alligevel muligt at påpege væsentlige keynesianske elementer i programmet.

Hvis vi fastholder den gængse definition af Keynes’ teori som værende funderet i begrebet ‘effektiv efterspørgsel’, så må vi konstatere, at det findes i programmet. Endda også formuleret ved hjælp af dets to bestanddele, forbrugs- og investeringsefterspørgslen. Under overskriften “Kampen mod kriserne. En moderne konjunkturpolitik må føres” hedder det således:

“Skal en Nedgang i Efterspørgslen efter Arbejdskraft undgaas, maa baade Forbrug og Investeringer holdes oppe. Dette kan Finanspolitikken bidrage til, derved at det offentlige ved sine Foranstaltninger *erstatte* det Bortfald i Produktion og Indkomster, som Nedgangen i privat Forretagsomhed medfører.”⁴⁷

Der findes faktisk hverken politiske eller formidlingsmæssige grunde til, at Krag skulle opdele efterspørgselsbegrebet i sine to keynesianske bestanddele forbrugs- og investeringsefterspørgslen. Hvis hans ærinde kun var at fremme synspunktet, at staten skulle styrke den samlede efterspørgsel ved at pumpe penge ud til forbrug via finanspolitikken, var det ikke nødvendigt med denne sondring. Der er snarere tale om, at han ‘lirer lektion af’.

I programmet finder vi også synspunktet, at indkomstulighederne havde en særlig andel af skylden for 1930’ernes krise. Endelig påpeges det naturligvis, at finanslovene ikke længere kun bør betragtes som et statsbudget, hvor den fornemste opgave er at balancere det hvert år, men som et budget hvormed hele samfundets økonomiske aktivitet kan reguleres.⁴⁸ Denne sidste antagelse er dog ikke specielt keynesiansk, men lige så meget blot et udtryk for det generelle finanspolitiske nybrud, der var sket i 1930’erne.

Det skal også bemærkes, at der i Fremtidens Danmark findes en forsikring om, at budgettet skal balancere henover konjunkturerne af hensyn til “at opretholde den Tillid, som er nødvendig for et sundt erhvervsliv.”⁴⁹

'Keynesianisme-test'

Det er blevet fremført af Nils Bredsdorff, at 'den effektive efterspørgsel' er et for uprofilet begreb til at kunne isolere keynesianismen i forhold til andre former for moderne finanspolitik. Særlig når det drejer sig om at analysere politiske tekster, til hvilke der naturligvis ikke i samme grad som økonomisk-videnskabelige tekster kan forventes eller kræves konsistens. I stedet for 'effektiv efterspørgsel' som det definerende begreb for keynesianisme, slår Bredsdorff til lyd for, at det bør være den langvarige underbudgettering uafhængig af konjunkturerne. Modsat f.eks. Stockholmskolens balancering henover konjunkturerne.⁵⁰

Lægger man dette kriterium til grund for sin 'keynesianisme-test', ville Fremtidens Danmark således ikke være keynesiansk. En sådan definition ender dog med at blive meget problematisk, idet det da næppe vil være muligt at finde tekster fra 'ansvarlig politisk hold' i noget land før omkring 1955, som kunne bestå testen. Politikere og embedsmænd var simpelthen bange for at blive beskyldt for uansvarlighed. Tanken om, at statsgæld oparbejdet ved langvarige budgetunderskud blot var et irrelevant fænomen, var for radikal og nytænkende. Vi har ovenfor set (note 32), hvordan Gunnar Myrdal ønskede en ekspansiv 'keynesiansk' budgetpolitik i Sverige, men havde foreslået, at man ikke indviede befolkningen i det radikalt nye syn på spørgsmålet om budgetbalance og statsgæld, som politikken medførte. Keynes var som embedsmand i Storbritannien under krigen også rede til at give køb på dette spørgsmål, vel vidende at det kunne være svært at finde politisk opbakning til et så radikalt synspunkt.⁵¹

Der er ingen tvivl om, at den solide, tidligere finansminister Vilhelm Buhl, som i Socialiseringskommissionens afsluttende redaktionsproces ofte var – eller med stor vægt spillede rollen som – den forsigtige, besindige og uimponerede, med et enkelt vip af de store, buskede øjenbryn ville have krævet et eventuelt forslag om langvarige budgetunderskud uafhængigt af konjunkturerne fjernet øjeblikkeligt.⁵²

Med mindre man finder det rimeligt at frakende Keynes indflydelse på økonomisk politik i Vesten frem til engang efter ca. 1955, synes det derfor stadig at være mest frugtbart at fastholde den gængse definition af keynesianisme, nemlig som den bevidste brug af begrebet 'den effektive efterspørgsel'. Også når det gælder politiske tekster. Men der er også en anden grund: Begrebet den 'effektive efterspørgsel' – som jo fra et andet perspektiv også er et mål på samfundsøkonomiens volumen – var særdeles operativt, når det gjaldt monitorering af økonomien i det hele taget. Det kunne kun tiltale styringsbegejstrede socialdemokrater. At man skal være forsigtig, når man diskuterer denne eller hin teoretiske inspiration i en politisk tekst, er der dog ingen tvivl om. Ej heller at man skal være opmærksom på blandingsformer, og at man skal passe på ikke at lade sig forlede af Verdenskrigens tidsånd, med snart sagt alle politiske partiers bekendelse til konjunktur- og beskæftigelsespolitik i en eller anden aftapning.

Afslutning

Hvad viser dette studie af Krag, Keynes og Fremtidens Danmark os?

For det første kan vi, på det rent biografiske plan, fastslå, at Krag i 1944 var blevet inspireret af Keynes, og at der derfor ikke – på det punkt – er tale om en efterrationalisering i hans erindringer.

For det andet ved vi nu, at keynesianske tanker allerede i 1944 var tænkt, bearbejdet og formidlet af danske socialdemokrater i diverse socialdemokratiske sammenhænge. I forpligtende og ikke-løsrevne sammenhænge, vel at mærke; nemlig i pressen og i arbejdet med partiprogrammet. Hermed være ikke sagt, at det således i 1945 var blevet hovedhjørnestenen i partiets politik og ideologi. Men det understreger det rimelige i at sætte Fremtidens Danmark som et skel: Der var sket en forandring siden 1930'erne, og vi ser dele af 1950'ernes politik i sin genesis.

For det tredje er det problematisk som Nils Bredsdorff at bygge en syntese på den anta-

gelse, at Fremtidens Danmark ikke var keynesiansk. Mod Bredsdorffs synspunkt vil jeg anføre, at der faktisk allerede i 1945 var et projekt, ikke i betydningen en *master plan*, men der var politiske mål og relativt konkrete forestillinger om, hvordan man kunne nå disse mål. Målet var et rigere og mere stabilt samfund med mindre ulighed og fremfor alt – som den vigtigste forudsætning overhovedet – fri for det arbejdsløshedens spøgelse, der havde forpestet de europæiske samfund i 1920'erne og 1930'erne og ført til Verdenskrigen. Målet var ikke nyt, men tiltroen til midlerne var nok større end tidligere og de befandt sig i højere grad end tidligere indenfor rammerne af en liberal – eller om man vil: en kapitalistisk – forståelse af økonomien. Midlerne var flere – og bestemt ikke kun keynesianisme – men centralt blandt dem står den makro-økonomiske opfattelse af økonomien, forståelsen af den moderne finanspolitikens potentiale og fokuset på den effektive efterspørgsel som et af de mest centrale begreber for den økonomiske politik. Fremtidens Danmark står for mig stadig som et af de tidligste politiske dokumenter i Danmark, som sammenhængende præsenterer dette.⁵³

For det fjerde bør vi måske igen få øjnene op for, hvilket voldsomt bevidsthedsskred Anden Verdenskrig var. Den anglo-amerikanske 'imperialisering' af bevidsthederne var ikke kun et produkt af Den Kolde Krig, Marshallhjælp og rock'n'roll. Den begyndte faktisk under krigen med en stigende opmærksomhed hos dem, der havde antennerne ude over for det økonomiske, teknologiske, videnskabelige og kulturelle potentiale i såvel USA som Storbritannien. Det gjaldt såvel i Sverige som i Danmark. Historien om Fremtidens Danmark er også et symptom på dette.

Den fredskrise, som Alvin Hansen og Gunnar Myrdal (og danske socialdemokrater med dem) havde frygtet, udeblev. Netop den udeblevne fredskrise, som hele Fremtidens Danmark ellers er et svar på med sit stærke fokus på at sikre beskæftigelsen, gør det svært at finde kontinuiteten fra Fremtidens Danmark og frem til 1950'ernes praktiserede keynesi-

anske politik. Det påtrængende økonomiske problem i årene umiddelbart efter befrielsen blev ikke arbejdsløshed. Det blev i stedet at få investeringerne op på et tilstrækkeligt højt niveau og ledt til de sektorer, man ønskede skulle gå forrest i genopbygningen. Men spiren var sat.

Diskussionen om keynesianisme og efterkrigstiden kan nemt løbe af sporet. Det giver ikke mening at hævde, at Fremtidens Danmark er blottet for Keynes-inspiration, og ligeså lidt mening giver det at hævde det modsatte: At planen til velfærdsstaten lå fiks og færdig i programmet og blot ventede på at blive realiseret. En videre diskussion af emnet bør tage sit afsæt et sted midt imellem.

I forsommeren 2000 medvirkede Jytte Hilden i radioprogrammet *Koplevs Krydsfelt*. Her fortalte ex-politikeren blandt andet om sit politiske verdensbillede. Flere gange, når hun skulle knytte an til velfærdsstatens inderste – gode – væsen tyede hun til vendingen, "og alt det som Krag skrev i Fremtidens Danmark".⁵⁴

Vi ser altså tendenser til, at visse socialdemokrater i deres aktuelt betrængte situation gør Fremtidens Danmark til en slags statsgrundlæggende myte i lighed med 1776 i USA, 1789 i Frankrig, 1814 i Norge etc. At sætte Fremtidens Danmark på en sådan piedestal er ikke kun ude af proportioner. Det er også forfejlet. For det 'opbyggelige' og mobiliserende element i programmet er ikke de mere tidløse parametre som velfærdspolitikken eller besyngelsen af solidariteten. Begge dele var næsten fraværende i Fremtidens Danmark. Det mobiliserende element i programmet lå i stedet i teknikbegejstringen og produktionsromantikken, og disse kunne næppe med vore dages skepsis over for det teknologiske fremskridt mobilisere til noget som helst i dag. Der er højst sandsynligt ikke tale om nogen bevidst fordrejning fra Hildens side. Der er snarere tale om, at 1945-programmet i visse kredse har opnået mytologisk status, og at tolkningerne af det derfor ikke længere behøver at referere til teksten, men blot til den myte, som man i mytefællesskabet bekræfter hinanden i. Man kan vælge at betragte

det som morsomt. Hvis man har forhåbninger om, at historiebevidsthed bør højne kvaliteten af den politiske debat, er det lidt forstemmende.

Artikelrækken i *Tiden* gjorde tilsyneladende et stort indtryk på Jens Otto Krag. Man må formode, at sammenkædningen af den keynesianske teori og det store amerikanske produktions- og velfærdsboom, som Krag selv i egne samtidige skrifter var tydeligt opmærksom på, har været en øjenåbner for ham. Keynes kunne bruges til noget, også af socialdemokrater. Hertil kom den politisk opportune sidegevinst, som der blev lagt en del vægt på i *Tidens* artikler, og som Krag gav en ekstra tand i kronikken: At man kunne argumentere for økonomisk omfordeling til socialdemokratiske arbejdere og andre småkårsfolk – og man kunne gøre det med henvisning til en liberal nationaløkonom, der forsikrede om sin støtte til det liberale samfund og den kapitalistiske økonomi. Samtidig var det angiveligt til gavn for samfundsøkonomien.

Det var næsten for godt til at være sandt.

Det viste det sig måske også senere at være – men det er en helt anden historie.

Noter

1. Jeg takker ph.d.stipendiat Rasmus Mariager, KU, og B.A. Stine Wium Olesen for kommentarer og gode forslag til denne artikel.
2. Karin Hansen og Lars Torpe, "Om marxistisk stats-teori, keynesianisme og arbejderbevægelse – til en indkredsning af statsinterventionsproblematikken", *Den Jyske Historiker*, 1975 samt *Socialdemokratiet og krisen i 30'erne*, Århus 1977, Niels Wium Olesen, "Jens Otto Krag og »Fremtidens Danmark«" *Historie. Jyske Samlinger. Ny rk. 19, 1. s. 47-72*, 1991 og "»Fremtidens Danmark« – tilbage på plads", *Arbejderhistorie* 1/1995, Niels Finn Christiansen, "Velfærdsstaten – et socialdemokratisk projekt", *Social Kritik* 44/1996, Morten Thing, "Af velfærdsstatens tilblivelseshistorie" i samme.
3. "Miniseminar: Hvem fandt på velfærdsstaten. Socialdemokratiet, 'Fremtidens Danmark' og Keynes." Afholdt på ABA den 5. april 2000. Oplægsholdere var Nils Bredsdorff og Niels Wium Olesen.
4. Jens Otto Krag, *Travltid, god tid*, Kbh. 1974, s. 17.

5. Nils Bredsdorff, *Fremtidens Danmark, socialdemokraterne og keynesianisme*, Roskilde 2000.

6. Niels Bredsdorff (2000), s. 5. Og Bredsdorff, *Embedsmandsstaten under ombrydning. Økonomer, keynesianere og rationaliseringsekspert i efkrigsårenes centralforvaltning*, RUC 1999, s. 58. Det er også det overordnede synspunkt i Bredsdorff, "Styring, koordinering og rationalisering – om den såkaldte keynesianske revolution i efterkrigsårenes centralforvaltning", *Arbejderhistorie* 2/1999.

7. Se note 2.

8. Herunder bl.a. den internationalt kendte Keynes-ekspert på RUC, Jesper Jespersens artikel i *Den Store Danske Encyklopædi*, bd. 10, Kbh. 1998 under "Keynes, J. M." og "keynesiansk teori"; samt John Eatwell i standardværket *The new Palgrave. A dictionary of economics*, London 1986, under "Keynesianism".

9. Af Stockholm-skolens repræsentanter var det i 1930'erne kun den liberale økonom og politiker Bertil Ohlin, der – ligesom Keynes – arbejdede med præcise mål for den effektive efterspørgsel og dermed for den samlede produktionsvolumen. De øvrige – herunder Gunnar Myrdal – gjorde sig selv sagt tanker om finanspolitikens betydning for den samlede økonomiske aktivitet, men de havde ikke et operationelt begrebsapparat til at kvantificere den. Se bl.a. Eskil Wadensjö: "The Committee on Employment and the Stockholm School" i Lars Jonung (ed.), *The Stockholm School of Economics Revisited*, Cambridge University Press 1991; bemærk den refererede diskussion efter Wadensjös artikel. Se også Niels-Henrik Topp, *Udviklingen i de finanspolitiske ideer i Danmark 1930-1945*, København 1987, s. 77-80. Myrdals syn på finanspolitik og makroøkonomi i det hele taget ændredes, som det vil blive demonstreret i denne artikel, i løbet af krigen i retning af en efterspørgselsorienteret model.

10. Gunnar Myrdal, *Konjunktur och offentlig hushållning*, Stockholm 1933. Se også Eskil Wadensjö: "The Committee on Employment and ...".

11. Alvin Hansen, "Full sysselsättning", *Tiden*, Stockholm 3/1944, s. 150-159, J. M. Keynes, "Sysselsättningsteori och samhällsutvecklingen", *Tiden*, Stockholm 4/1944, s. 212-220, samt Karl Fredrikssons artikel "Kan sparandet bli för stort?" samme sted, s. 221-229. Jeg har fundet frem til denne artikelrække via intuitive sonderinger i svensk offentlig debat i tiden. Sonderingerne gav pote i en grad, så jeg med sikkerhed kan fastslå, at det er denne artikelrække Krag hentyder til. Tvivlen kan bortvejres, da enkeltoplysninger – bl.a. 'spildet af de 200 milliarder' – samt flere direkte eller indirekte citater – går igen. De 200 mia. findes i Alvin Hansens artikel, *Tiden*, 3, 1944, s. 152, men nævnes også af Karl Fredriksson i *Tiden*, 4/1944, s. 227.

12. Jeg hentyder til Nils Bredsdorffs (2000) karakteristik af Myrdal, s. 15-24. Bredsdorff gør her den fejl, at han tilsyneladende ikke overvejer, hvorvidt Myrdals ideer udvikles fra midten 1930'erne og frem.
13. For citatet, Hansen s. 150.
14. For citatet, Hansen s. 152.
15. Hansen, s. 153
16. J. M. Keynes, "Sysselsætningsteori og samhælls-utvecklingen", *Tiden*, Stockholm 4/1944, s. 212-220. Eneste fravigelse fra den ordrette og meget tekstnære oversættelse er udeladelsen af Keynes' henvisning til den tyske økonom Silvio Gesell (1862-1930), som oversætteren eller redaktøren formentlig har opfattet som værende for indforstået for et svensk publikum. Det hedder i *General Theory*: "Thus I agree with Gesell that the result of filling in the gaps in the classical theory is not to dispose of the 'Manchester System' (...)" . I *Tiden*: "Det är sålunda min uppfattning, at utfyllandet av den klassiska teorins luckor icke leder till et övergivande av 'Manchestersystemet' (...)" .
17. "som hidtil antaget" hentyder til det i *General Theory* allestedsnærværende modbillede og afsæt for argumentation: den klassiske teori personificeret ved Marshall og Pigou. Et modbillede som Keynes konsekvent formidler langt mere unuanceret og reaktionært end rimeligt er.
18. *Tiden*, s. 213, *General Theory*, s. 373.
19. *Tiden*, s. 217, *General Theory*, s. 379.
20. *Tiden*, s. 218, *General Theory*, s. 380.
21. *Tiden*, s. 221, Keynes er kendt for en anden tilsvarende provokation med samme pointe, nemlig den ligeså berømte bemærkning om det velstandsforøgende i at grave huller for hullernes skyld.
22. *Tiden*, s. 223.
23. Samme finanslov som omtalt i denne artikels afsnit "Kort om Keynes og General Theory".
24. *Tiden*, s. 227.
25. Torsten Gårdlund, "Mer om inkomstutjämning" *Tiden*, 4/1944, s. 195.
26. *Tiden*, s. 196.
27. Se f.eks. Lars Jonung (ed.), *The Stockholm School of Economics Revisited*, Cambridge University Press 1991, en række publicerede foredrag om Stockholmskolen, hvor Keynes paradoksalt og ironisk nok er den mest omtalte person – men netop for at betone, at svenskerne var først.
28. *De 27 punkterna med motivering. Arbetarrörelsens Efterkrigsprogram*, Stockholm 1944.
29. Örjan Appelqvist, *Bruten brygga. Gunnar Myrdal och Sveriges ekonomiska efterkrigspolitik 1943-1947*, Stockholm 2000. Upubliceret delmanuskript modtaget 29. marts 2000. Afhandlingen blev forsvaret den 19. maj 2000. I det følgende henvises der til afsnitsoverskrifterne fra manuskriptet, idet disse korresponderer med den færdige afhandling.
30. I sine erindringer skriver Myrdal blandt andet: "I Förenta Staterna hade kriget och dess finansierings-sätt slutligen lyckats övervinna depressionen och arbetslösheten, något som 'the New Deal' inte hade lyckats uppnå – som vi nu ser det huvudsakligen därför att den inte var nog djärvt keynesiansk." Gunnar Myrdal, *I stället för memoarer. Kritiske essäer om nationalekonomin*, Vänersborg 1973, s. 31.
31. Richard Sterner (1901-1978), socialstatistiker, generalsekretær (huvudsekretär) for Efterkrigsrådet, var som Gunnar Myrdal stærkt interesseret i USA.
32. For Wigforss' forsikring om budgettets balancering henover konjunkturerne, se *De 27 punkterna med motivering*, s. 172. For fronterne i de interne diskussioner i Efterkrigsrådet, se Örjan Appelqvist, manus, afsnittet "Finanspolitikken i centrum". For forbindelsen til Alvin Hansen: Örjan Appelqvist, manus, afsnittet "Den nationella politiken och den nya världsordningen". Appelqvist dokumenterer også, at Myrdal i programkommissionen plæderede for, at man i selve programskriftet sagtens kunne nedtone radikaliteten i finanspolitikken (den ekspansive underbudgettering) af hensyn til offentligheden, så længe man blot internt havde det som målsætning. Denne finesse blot for at illustrere, hvordan den ekspansionistisk indstillede Myrdal var rede til at give køb på spørgsmålet om offentligt at propagandere for underbudgettering uafhængigt af konjunkturerne. Myrdal sagde blandt andet til programkommissionen: "Men en gradvis opmjukning av den finansiella konservatismen inom vårt eget parti är sannolikt önskvärd". Kun Richard Sterner og Karl Fredriksson syntes at have været på linie med Myrdal. På et møde i Efterkrigsrådet plæderede Fredriksson for, at socialpolitikken skulle have et kraftigt efterspørgselsstimulerende perspektiv. Appelqvist skriver: "Fredriksson menade som argument för socialpolitikens centrala roll att 'det inte är produktionen utan konsumtionen som utgör den trånga sektorn' och att 'Vi bör söka utreda de totala ekonomiska möjligheterna i samhället... Vi riskerar att komma till sådana resultat, att vi chockerar en hel del av våra egna partivänner, som inte har klart för sig hur mycket som egentligen är möjligt att göra, men den risken bör vi ta.'" Wigforss var stærk modstander af Myrdals og Fredrikssons synspunkter, og med Wigforss' autoritet i partiet var sagen sådan set afgjort. Se Appelqvists manus, afsnittene "Sterner's programutkast" og "Diskussionerna under Vejbystrandsveckan".
33. *De 27 punkterna med motivering*, s. 168-175. Jeg skal i øvrigt ved denne lejlighed beklage, at jeg har bidraget til nogen begrebsforvirring angående dette aspekt. I artiklen "Planer for velfærd. Sammenlignende studie af de nordvesteuropæiske socialdemokratis efterkrigsprogrammer." i antologien 'Det nationale velfærd? Den danske velfærdsstat i international

belysning', Århus 1998, temanummer af *Den Jyske Historiker* (red. af Johnny Laursen, Niels Wium Olesen, Thorsten Borring Olesen, Klaus Petersen og Morten Rasmussen) kommer jeg for skade at bytte rundt på Stockholm-skolen og Keynes i spørgsmålet om den konstante underbudgettering.

34. *Arbejderen* 9/1945, "En Svensker advarer mod Fredsoptimisme".

35. Jævnere indkomstfordeling?, kronik af J. O. Krag i *Social-Demokraten*, 27. december 1944. Manuskriptet findes i gennemslag i Jens Otto Krags arkiv (ABA), ks. 20. Der er på nær én sproglig ændring, som bibeholder meningen, kun rent retstavningsmæssige og typografiske forskelle mellem manus og trykt kronik. Manchetten findes også på manuskriptet, hvorfor den også må være skrevet af Krag.

36. Krags arkiv, ks. 33, *Danmarks Industri 1930-1937. Et Forsøg paa at udlede Tendenserne i og Sammenhængen mellem de Impulser, der har paavirket dansk Industri 1930-37; samt – i store Træk – den Produktionsudvikling, der er resulteret heraf*. Om finanspolitik og Myrdal, se s. 68 og 91. I den relativt korte litteraturliste anfører Krag foruden B. Ohlin, J. Warming, K. Philip også Myrdals videnskabelige værk, *Finanspolitikens økonomiske verkninger* (1934), som i doktrinhistorisk sammenhæng er en af de første gennemførte videnskabelige argumentationer for konjunkturpolitikens muligheder.

37. Se f.eks. Kampmanns anmeldelse af det britiske *White Paper on Employment Policy* fra 1944, *Socialt Tidskrift*, 1944, s. 565-581, specielt s. 570, 572 og 574. Heri demonstrerer han bl.a. sikker sans for Keynes' teori.

38. Se f.eks. J. O. Krags arkiv ks. 34. I min kommende biografi om Jens Otto Krag vil jeg mere udførligt behandle studiekredsen.

39. Krags arkiv, dagbog, for tildragelsen med Nyboe Andersen, 28. april 1942, for den intensiverede økonomiske læsning, 1942 generelt, men særligt 23. september 1942.

40. Afsnit 1:3, sidste del af 2:2 er næsten et direkte citat (*Tiden*, s. 214, *General Theory*, s. 374), 2:3.

41. Det er i øvrigt bemærkelsesværdigt, at Krag tager fejl med hensyn til Keynes' politiske ståsted med betegnelsen "Den konservative engelske Nationaløkonom" (2:3). Keynes var medlem af Det Liberale Parti, omend ikke højt profileret som sådan. Krag burde som lejlighedsvis læser af britisk magasinpresse, bl.a. *The Economist*, måske have vidst bedre. Betegnelsen konservativ kan han have fået fra *General Theory*, kap. 24, s. 377, (i *Tiden* s. 216), hvor Keynes karakteriserer *General Theory* med ordene "moderately conservative in its implication". Gårdlunds artikel, s. 196, hvor der henvises til samme.

42. Jeg har i artiklerne "Jens Otto Krag og Fremtidens

Danmark" samt "Fremtidens Danmark – tilbage på plads" betonet, at netop accepten af visse af det kapitalistiske samfunds præmisser og det 'videnskabelige' er elementer, Krag benytter som argumentatorisk og retorisk støtte.

43. *General Theory*, "The Principle of Effective Demand", s. 23-34 .

44. *General Theory*, "The Principle of Effective Demand", s. 27-32.

45. Socialdemokratiets arkiv, ks. 20. Se også min artikel "Jens Otto Krag og Fremtidens Danmark", hvori notatet også præsenteres.

46. Udkast til endelig programtekst: *Vor Plan for Fremtidens Danmark. Radikal og nyskabende – paa Frihedens og Demokratiets Grund*, dateret 24/7 1945 (Krags arkiv, ks. 36). For sammenhængen med det endelige program, se: *Fremtidens Danmark. Socialdemokratiets Politik* Kbh. 1945, s. 5. (Der henvises til den store udgave i blåt omslag).

47. *Fremtidens Danmark*, s. 12.

48. For indkomstuligheden, *Fremtidens Danmark*, s. 5, for statsbudgetterne, s. 12f.

49. *Fremtidens Danmark*, s. 12.

50. Bredsdorff (2000), s. 10-15.

51. Keynes' idé om den permante underbalancering var for den klassiske økonomiske ortodoksi den absolut mest provokerende påstand. Og den påstand, der måtte skabe størst skepsis hos politikere, der mindst af alt ønskede prædikatet 'ødeland' hæftet på sig. Den permanente underbalancering var da også et punkt, Keynes selv var rede til at give køb på i de økonomisk-politiske diskussioner i Storbritannien under krigen. F.eks. i forbindelse med *White Paper on Employment Policy* (1944), som advokerede for balance henover konjunkturerne, men som han alligevel så som et stort fremskridt (se Alan Booth, *British Economic Policy. Was there a Keynesian Revolution?*, London 1989 s. 113ff). Keynes og andre økonomer rundt omkring i verden, der i disse år under krigen var beskæftiget med praktisk rådgivning af politikere, gav køb herpå for ikke at frastøde politikerne – og måske også finansministerielle embedsmænd og vælgerne. Det at få staten forpligtet på et ansvar for beskæftigelsen var for disse økonomer det mest afgørende skridt. Af samme grund blev det såkaldte danske Professorudvalgs betænkning fra 1943 heller ikke så højtflyvende og ambitiøs i underbudgetteringsspørgsmålet. Man ville ikke skræmme politikerne (Niels-Henrik Topp, *Udviklingen i de finanspolitiske ideer i Danmark 1930-1945*, s. 261ff). Der er tale om en kendt taktik blandt videnskabsmænd siden Galilei: Man giver de herskende ret i, at jorden ikke bevæger sig, men hvisker mellem tænderne: 'Den bevæger sig nu alligevel'.

I det hele taget er det påpeget til hudløshed i såvel dansk som international forskning om politisk økono-

mi (political economy), at økonomer og moderne orienterede embedsmænd i disse år uafslædigt gav køb på de mest radikale konsekvenser af deres økonomisk-teoretiske synspunkter for at tækkes politikerne. Se f.eks. Ellen Andersen og N.-H. Topp, "The first Danish empirical model" i *Economic Essays in Honour of Jørgen H. Gelting*, Tillægsnummer til *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 1982, s. 14. Om Professorudvalgets betænkning fra 1943 og det britiske White Paper on Employment Policy fra 1944 hedder det: "It is evident that both documents have taken into account the preferences of the public and the politicians for the doctrine of balanced budgets" og "it is clear that, at least in Denmark, the margin was small if you wanted to make the politicians listen." Dette blandt økonomer og historikere anerkendte faktum underminerer Bredsdorffs kriterium for eftersporning af keynesianisme i politiske tekster. Det bliver meningsløst. Ikke engang Keynes' egne synspunkter, når han agerede i den politisk-økonomiske virkelighed under krigen, ville kunne leve op til kriteriet.

52. Om sådanne vurderinger af det politisk opportune i Socialiseringskommissionen og i befolkningen var årsagen til, at Krag ikke engang i et af udkastene forsøgte sig med forslag om en Keynes-inspireret permanent underbudgettering, er ikke sikkert. Men det er en mulighed. En anden forklaring kan være, at han ikke selv tilsluttede sig dette Keynes-synspunkt.

53. Her var et væsentligt moment bestemt også, at netop kvantificeringen og forsøget på at forudsige størrelsen af den effektive efterspørgsel gav en samlet vurdering af samfundets økonomiske aktivitet. Uden en sådan viden kunne de selektive indgreb i økonomien – det 'andet ben' i *Fremtidens Danmark*: planøkonomien – få en særdeles tilfældig, måske endda modproduktiv virkning.

54. Danmarks Radio, P1, 18. maj 2000.

nesian inspiration found its way into the Danish Social Democratic Party programme of 1945, Denmark of the Future (Fremtidens Danmark). The well known view that the programme's main author, Jens Otto Krag, was responsible for introducing Keynes' fiscal policy into the work, is further reinforced by referring to a feature article he wrote for a newspaper in 1944. In this article Krag not only gives a general presentation of Keynes' theory but emphasises the fact that Keynes had shown that progressive taxation has a positive effect on employment. Krag wrote this piece on the basis of a series of articles that had appeared in 1944 in the Swedish journal Tiden, where a number of Swedish Social Democrats had advanced a Keynesian fiscal political strategy in their party. They were challenging the established thinking of fiscal policy within Swedish Social Democracy which had held sway from the 1930's and was grounded in the so-called 'Stockholm school' of economics. Gunnar Myrdal, who had been one of the foremost exponents of the 'Stockholm school' in the 1930's, was a key figure in this attempt to pull Swedish Social Democracy in a Keynesian direction. It is demonstrated that modern demand management as proposed in Denmark in the Future was indirectly inspired by Swedish Social Democrats. The inspiration imparted though was not from the 'Stockholm school' but from the British economist John Maynard Keynes.

Abstract

Niels Wium Olesen, Jens Otto Krag and Keynes, *Arbejderhistorie* 1/2001, pp. 38-60.

The article deals with the way in which a Key-

Niels Wium Olesen

Arkivleder på Historisk Samling fra Besættelsestiden

Torvegade 47

6700 Esbjerg

E-mail: hsbw@post4.tele.dk